

*Дудоров О. О.,**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права
Навчально-наукового Інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка**Мовчан Р. О.,**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

КОРИСНІ КОПАЛИНИ ЯК ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 240 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ НОВЕЛ¹

Анотація. Статтю присвячено аналізу положень Закону України від 15 липня 2021 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо посилення відповідальності за незаконне видобування корисних копалин», на підставі якого статтю 240 Кримінального кодексу України (КК) викладено у новій редакції. Наголос зроблено на з'ясуванні обґрунтованості такої законодавчої новели, як визнання кримінально протиправним незаконного видобування корисних копалин місцевого значення у значному розмірі.

Аргументовано положення про правильність здійсненого законодавцем уточнення назви досліджуваної кримінально-правової заборони. Показано, що включення у частину 1 статті 240 КК звороту «а також незаконне видобування корисних копалин місцевого значення у значному розмірі» загалом слід розцінювати як криміналізацію. Доведено її соціальну обумовленість.

Обґрунтовано, що законодавча невизначеність з питання про мінімальну вартість незаконно видобутих корисних копалин загальнодержавного значення для визнання діяння кримінально протиправним є серйозним недоліком оновленої редакції ст. 240 КК, адже: 1) може призводити до різної оцінки юридично тотожних діянь, що є грубим порушенням принципу законності кримінально-правової кваліфікації; 2) є своєрідною «лазівкою» корупційного характеру для правозастосувачів; 3) порушує вимогу системності кримінального закону в частині встановлення нормативних підстав для відповідальності за кримінальні правопорушення проти довкілля; 4) означає подальше існування колізії між ст. 240 КК і ст. 47 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Порушення права державної власності на надра». З'ясовано, що негативної оцінки також потребують: 1) закріплення різних критеріїв кримінальної протиправності незаконного видобування корисних копалин місцевого (лише у значному розмірі) і загальнодержавного значення; 2) відсутність кримінальної диференціації відповідальності за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення залежно від розміру (вартості) видобутого.

Ключові слова: корисні копалини, предмет злочину, незаконне видобування, криміналізація, диференціація кримінальної відповідальності.

Постановка проблеми. У системі заборон, покликаних забезпечувати кримінально-правову охорону відносин, пов'язаних із використанням надр і видобуванням корисних копалин (крім бурштину), провідне місце посідає ст. 240 Кримінального кодексу України (далі – КК), яка, як це засвідчує аналіз статистичних даних і матеріалів судової практики, з усіх статей розділу VIII Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти довкілля» застосовується чи не найчастіше. Ця обставина підтверджується і зверненням до сучасної кримінологічної літератури [1, с. 283–284].

Водночас майже щоденні повідомлення у ЗМІ про незчисленну кількість фактів виснаження природних ресурсів України шляхом незаконного видобування різних видів корисних копалин, а також поступове зростання кількості зареєстрованих фактів учинення згаданого кримінального правопорушення (далі – к. пр.) наводять на думку про те, що або правоохоронні органи не справляються з покладеними на них обов'язками у частині протидії відповідному різновиду екологічній злочинності, або чинна редакція ст. 240 КК є недосконалою, або має місце поєднання першого і другого чинників. Непрямим свідченням недосконалості досліджуваної кримінально-правової заборони може слугувати та обставина, що з моменту ухвалення у 2001 р. чинного КК його ст. 240 вже шість разів зазнавала змін.

Зокрема, остання спроба поліпшити ст. 240 КК датована 15 липня 2021 р., коли було ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо посилення відповідальності за незаконне видобування корисних копалин» (далі – Закон від 15 липня 2021 р.). Унаслідок чергового оновлення ст. 240 КК: 1) кримінально протиправним стало визнаватись незаконне видобування корисних копалин не лише загальнодержавного, а й місцевого значення; 2) ця заборона зазнала й інших змін, передусім покликаних забезпечити реалізацію другої складової задекларованої мети законопроекту від 2 червня 2020 р. № 3576 (далі – законопроект) – посилення

¹ Статтю підготовлено за підтримки Національного фонду досліджень України в межах реалізації проекту з виконання наукових досліджень і розробок «Підвищення ефективності кримінально-правової охорони довкілля в Україні: теоретико-прикладні засади» (державний реєстраційний номер 0122U000803).

відповідальності за незаконне видобування корисних копалин. З огляду на серйозність цих законодавчих новел, виникла потреба їхнього наукового осмислення.

Кримінально-правові аспекти порушення правил використання та охорони надр висвітлювались у працях таких дослідників, як А.О. Вірт, А.А. Вознюк, С.Б. Гавриш, Д.О. Калмиков, Д.В. Каменський, Р.С. Кірін, В.М. Комарницький, М.В. Комарницький, Т.В. Корнякова, М.Г. Максименцев, В.О. Навроцький, Н.В. Нетеса, Г.С. Полішук, Ю.А. Турлова та ін. Однак через новизну згаданих змін поглиблений аналіз основної (кримінально-правової) складової Закону від 15 липня 2021 р. у вітчизняній юридичній літературі (наскільки нам відомо) ще не здійснювався, у зв'язку з чим було вирішено заповнити цю прогалину у наукових розвідках. Зважаючи на істотність законодавчих новел і прагнення до глибокого і всебічного їх вивчення, свої міркування ми вирішили «розбити» на два блоки.

Метою цієї статті є критичний аналіз положень вдосконаленої редакції ст. 240 КК у частині визначення предмета злочину «порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин», за результатами якого (аналізу) має бути зроблений обґрунтований висновок щодо (не-)аргументованості законодавчих новел, а також визначено перспективи розвитку кримінального закону у відповідній царині. Інша (окрема) публікація присвячуватиметься законодавчим новелам, пов'язаним із диференціацією кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 240 КК.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передусім звернемо увагу на зміну назви цієї статті КК, яка відтепер має такий вигляд: «Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин». Таке законодавче рішення заслуговує схвальної оцінки.

По-перше, регулятивне законодавство (зокрема, ч. 2 ст. 5 Кодексу України про надра; далі – КпН) передбачає, що надра є, хоч і основним, проте не єдиним місцем знаходження (залежання, нагромадження) корисних копалин. Останні можуть нагромаджуватись як у надрах, так і на поверхні землі, у джерелах вод і газів, на дні водоймищ. В юридичній літературі з цього приводу зазначається, що корисні копалини – це природні мінеральні утворення органічного та неорганічного походження, основним місцем залежання яких є надра, хоч законодавство України базується на більш широкому визначенні їх можливого місцезнаходження [2, с. 25–26]. Існують й антропогенні місця нагромадження корисних копалин. Оскільки не виключається незаконне видобування корисних копалин поза надрами, попередня назва ст. 240 КК, в якій згадувались лише надра, не повною мірою узгоджувалась зі змістом цієї заборони.

По-друге, відбита у теперішній назві ст. 240 КК «альтернативність» а) порушення правил охорони або використання надр і б) незаконного видобування корисних копалин слушно бере до уваги те, що: 1) надра можуть використовуватись і не для видобування корисних копалин (ст. 14 КпН; при цьому КпН не дає вичерпного переліку видів користування надрами); 2) вміст надр не вичерпується корисними копалинами.

Ст. 6 КпН як базового законодавчого акту у сфері гірничих відносин, не використовуючи відомий попередньому регулятивному законодавству термін «загальнопоширені корисні копалини», поділяє корисні копалини на копалини загальнодержавного і місцевого значення. Переліки корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення затверджені поста-

новою Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) від 12 грудня 1994 р. № 827. Належність незаконно видобутої маси до корисної копалини загальнодержавного або місцевого значення визначається експертним шляхом [3, с. 97].

Фахівцями ставиться питання про диференціацію правових режимів поверхневих (непромислових) і промислових корисних копалин місцевого значення і відповідне формування їхніх переліків [4, с. 48–50]. De lege lata відбита у чинному регулятивному (надровому, земельному тощо) законодавстві, яке в цій частині характеризується колізійністю [5, с. 47–50], різниця у порядку видобування вказаних корисних копалин має кримінально-правове значення, оскільки береться до уваги при вирішенні питання, яке видобування корисних копалин місцевого значення з погляду інкримінування ст. 240 КК слід визнавати незаконним.

Появу на підставі Закону від 15 липня 2021 р. у ч. 1 ст. 240 КК звороту «а також незаконне видобування корисних копалин місцевого значення у значному розмірі» слід розцінювати як криміналізацію (щоправда, із застереженням). Така поведінка і до набрання чинності цим Законом могла тягнути кримінальну відповідальність – за умови створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля, а отже, визнання скоєного злочинним порушенням встановлених правил використання надр (ч. 2 ст. 240 КК). Адже: 1) згідно з переліком видів надрокористування (ст. 14 КпН) видобування корисних копалин є одним із таких видів; 2) порушення правил надрокористування утворює об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК, у частині порушення встановлених правил використання надр. Наприклад, як зазначає Н.В. Нетеса, незаконне видобування будівельного піску, здійснюване кар'єрним способом без встановлення попереджувальних знаків і споруд та з порушенням при цьому техніки безпеки, становить реальну загрозу того, що через крутизну схилів стінки кар'єру в будь-який момент можуть обрушитися на людей, які в ньому працюють. Розташування такого кар'єру у безпосередній близькості від берега водосховища та житлових будинків загрожує падінням у нього сторонніх осіб, які так само можуть опинитися під завалами піску [6, с. 125].

Кваліфікувавши за ч. 2 ст. 240 КК дії суб'єкта, який, не маючи дозволу на користування земельною ділянкою для цілей, пов'язаних з використанням надр і належним чином оформленого спеціального дозволу (ліцензії) на видобуток корисних копалин, без гірничого відводу та плану розробки родовища корисних копалин, здійснив самовільний видобуток на глибині понад 2 м від поверхні землі пухкого не карбонатного середньозернистого піску загальним об'ємом 6054 м³, орган досудового розслідування послався з-поміж іншого на висновок інженерно-екологічної експертизи, яка встановила, що своїми діями обвинувачений створив небезпеку для довкілля [7, с. 59–61].

Спростовуючи заяву захисника про те, що добування піску як корисної копалини місцевого значення не тягне кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 240 КК, Касаційний кримінальний суд Верховного Суду у своїй постанові від 16 березня 2021 р. зазначив, що порушення встановлених правил використання надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, може тягнути кримінальну відповідальність й у разі такого використання надр, що полягало у добуванні корисних копалин місцевого значення [8, с. 35–36].

Реалізована Законом від 15 липня 2021 р. ідея запровадження самостійної кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин місцевого значення (незалежно від наслідків) не є новою. У присвячених відповідній проблематиці монографічних дослідженнях, виданих у 2014 р. і 2016 р., ми писали, що ініціативи подібного характеру і раніше неодноразово озвучувались як на сторінках юридичної літератури, так і у Верховній Раді України (далі – ВРУ), свідченням чого була низка зареєстрованих законопроектів, направлених на розширення сфери застосування ст. 240 КК [9, с. 269–271; 10 с. 111–130]. Однак ні у науці, ні серед парламентаріїв відповідний почин тривалий час не знаходив одностайної підтримки. Зокрема, послідовно виступаючи проти розглядуваної ініціативи, Н.В. Нетеса (як і чимало інших науковців) передусім посилалася на нездатність такого злочинного діяння (з формальним складом) нести велику потенційну загрозу для суспільних відносин [6, с. 10].

Частково сприймаючи підхід Н.В. Нетеси, водночас хотілося б поставити для обговорення питання: чому теза про недостатню суспільну безпеку, стосуючись лише незаконного видобування корисних копалин місцевого значення, не розповсюджуються на аналогічні діяння відносно корисних копалин загальнодержавного значення? Для відповіді на це питання вважаємо за доречне пригадати чи не хрестоматійні висловлювання про те, що злочинна суть діяння полягає у посяганні на суспільні відносини, охоронювані кримінальним законом [11, с. 19; 12, с. 264–265]. Як наслідок, характер суспільної безпеки діяння отримує «концентроване» вираження в тому, що це діяння спричиняє шкоду чи створює загрозу спричинення шкоди охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам [13, с. 138]. Таким чином – навіть попри те, що при оцінці суспільної безпеки важливими є всі ознаки злочину (к. пр.) – соціальний аспект криміналізації насамперед і найкраще виражається саме в об'єкті посягання, який розкриває соціально-політичну суть к. пр. загалом і кожного елементу складу к. пр. зокрема.

Основним безпосереднім об'єктом незаконного видобування корисних копалин в юридичній літературі найчастіше визнається: або встановлений порядок охорони та використання надр як складової частини охоронюваного кримінальним правом навколишнього природного середовища [14, с. 419]; або (і це трактування нам імпонує найбільше) закріплене у ст. 13 Конституції України і низці інших законів право власності Українського народу на вказані корисні копалини, що знаходяться у природному стані [10, с. 49–58; 15, с. 810]; або, відповідно до комплексного підходу (який, щоправда, не дає відповіді на питання, які суспільні відносини виступають саме основним безпосереднім об'єктом аналізованого посягання), суспільні відносини, що забезпечують власність на корисні копалини і встановлений порядок раціонального і комплексного використання й охорони корисних копалин [16, с. 167].

Відтак постає питання, чи залежить шкода, яка завдається охоронюваним ст. 240 КК відносинам, від правового статусу незаконно видобутої корисної копалини, а саме має остання загальнодержавне або місцеве значення? Очевидно, що ні, адже шкода праву власності Українського народу залежить лише від одного чинника – вартості незаконно видобутої корисної копалини. У контексті реалізації попередньої редакції ст. 240 КК і ст. 47 КУпАП виходило, що доля тієї людини, яка

незаконно видобуває вапняк, гіпс, сапропель, крейду чи пісок залежала не від того, скільки такої сировини було фактично видобуто, яка її вартість, яким чином було видобуто цю сировину та в якому місці, тощо (а отже, не від суспільної небезпеки вчиненого діяння), а від незалежного від самого правопорушника факту, факту, який жодним чином не впливав на сам предмет правопорушення, форму описання цього правопорушення в чинному законодавстві, факту, який, як правило, є невідомим для правопорушника, – рішення уповноваженого державного органу [10, с. 112].

Викладену позицію поділяють В.М. Комарницький і М.В. Комарницький, на переконання яких суспільна небезпека незаконного видобування корисних копалин залежить не від виду мінеральної сировини, що незаконно вилучається вивуватим, не від того, до якого з переліків КМУ віднесе ту чи іншу корисну копалину, а від вартості незаконно видобутого та, як наслідок, розміру завданої майнової шкоди [17, с. 110]. Подібним чином розмірковує й А.А. Вознюк [18, с. 301–302].

Навряд чи можна піддавати сумніву ту обставину, що зазвичай більш суспільно небезпечними є прояви незаконного видобування корисних копалин саме загальнодержавного значення. Однак цей факт має місце лише через те, що вартість більшості таких корисних копалин переважно є вищою, ніж вартість корисних копалин місцевого значення. Немає жодної різниці між суспільною небезпекою, наприклад, незаконного видобування вугілля загальною вартістю 100 тис. грн і суспільною небезпекою незаконного видобування суглинку на ту саму вартість (звісно, за умови однаковості всіх інших обставин учинення правопорушення). Беззастережна ж пропозиція А.О. Вірт надати незаконному поводженню з корисними копалинами місцевого значення статус кримінального проступку [16, с. 52–53, 71, 167] видається непродуманою, оскільки не враховує щонайменше ту очевидну обставину, що суспільна небезпека незаконного видобування таких корисних копалин визначається з-поміж іншого (насправді – головним чином) їхньою вартістю.

В юридичній літературі наводяться засновані на експертних оцінках правозастосувачів (зокрема, працівників прокуратур Харківської, Херсонської та Одеської областей) дані про те, що в зазначених регіонах здійснюється масове незаконне видобування піску (надалі він використовується як для виробництва будівельних матеріалів, так і на будівельних роботах), який наразі належить до корисних копалин місцевого значення. Констатується, що заподіювана роками шкода обчислюється мільярдами гривень, але наявність потужного політичного лоббі у представників великого будівельного і виробничого (будівельних матеріалів) бізнесу не дозволяє внести відповідні зміни до затвердженого урядовою постановою переліку корисних копалин загальнодержавного значення, на необхідності чого неодноразово наголошувалося в експертному середовищі [19, с. 52].

Варто зробити уточнення: відповідно до згаданої постанови КМУ пісок може бути визнаний корисною копалиною як місцевого, так і загальнодержавного значення. Озвучені ж пропозиції, вочевидь, мають на меті визнання піску корисною копалиною загальнодержавного значення незалежно від родовища, де здійснюється видобування. Водночас нам складно відшукати логічні підстави для визнання згаданих діянь (масового незаконного видобування піску – хай і корисної копалини

місцевого значення) менш суспільно небезпечними порівняно з аналогічними посяганнями, вчинюваними щодо корисних копалин загальнодержавного значення. До подібної логіки апелювали і розробники законопроекту, які також відмічали прибутковість такого бізнесу, як видобування корисних копалин місцевого значення, зокрема піску. Авторами законодавчої ініціативи це пояснювалось тим, що урбанізація населення і стрімкий розвиток будівництва міст України в разі збільшили попит на пісок – основну складову для зведення багатоповерхівок, адже бетон на 60% містить у собі піщану суміш, тобто нелегальні прибутки від продажу незаконно видобутого піску не контролюються державою й обраховуються сотнями мільйонів гривень.

Не менш, а, можливо, більш важливою (з огляду на місцезрощування досліджуваної заборони в системі Особливої частини КК) є та обставина, що в пояснювальній записці до законопроекту окреслювалась і «екологічна» складова шкоди, заподіяваної незаконним видобуванням корисних копалин. Зокрема, резонно відзначалось, що забір піщаної сировини наносить значну шкоду довкіллю, адже самовільна розробка створює ситуації щодо небезпечного стану піщаних кар'єрів, викликає потребу у залученні досконаліших програм рекультиваци використаних піщаних кар'єрів, потребує вжиття чималих зусиль для того, щоб порушені землі привести до стану, придатного для їхньої експлуатації у сільському, лісовому господарстві.

Зважаючи на викладені аргументи, рішення криміналізувати незаконне видобування корисних копалин місцевого значення ми оцінюємо як соціально обумовлене. Виправданим вважаємо і встановлення кримінальної відповідальності за прояви незаконного видобування корисних копалин місцевого значення, вчинювані у значному розмірі. Крім виконання «функції» підвищення ступеня суспільної безпеки досліджуваного діяння до такого, що є достатнім для визнання його кримінально протиправним, аналізований законодавчий крок дозволив уникнути і нових проблем відмежування злочину, передбаченого ст. 240 КК, від аналогічного правопорушення, передбаченого ст. 47 КУпАП «Порушення права державної власності на надра», на потенційну можливість виникнення яких (проблем) вказували супротивники відповідної ініціативи.

Інша справа, що в розглядуваній ситуації ми маємо справу з черговим проявом такої складної проблеми, як притаманна чинному кримінальному закону довільність кількісних показників, що характеризують предмети і суспільно небезпечні наслідки к. пр. Вчергове повторимо, що існуючу ситуацію з виробленням обґрунтованих вартісних критеріїв кримінальної протиправності діянь можна зрозуміти: для вироблення цих критеріїв необхідним є проведення серйозних кримінологічних досліджень. Інакше кажучи, маємо справу з одним із тих випадків, коли «метод розумної голови» фахівця з кримінального права для конструювання кримінально-правових заборон не може бути ефективним [10, с. 127–128].

Ретельніший аналіз положень Закону від 15 липня 2021 р. посилює негативні враження від його прийняття. Зокрема, при ухваленні цього Закону парламентарії вирішили «не зраджувати» традиціям недолугого законотворення, підійшовши до вирішення розглядуваної проблеми не комплексно і системно, а фрагментарно й інтуїтивно. Як наслідок, вирішивши одну, законодавець залишив поза своєю увагою і водночас створив низку інших проблем, наявність яких не сприяє ефективній

кримінально-правовій протидії незаконному видобуванню корисних копалин.

Так, вирішивши (інше питання – чи вдало) проблему, так би мовити, належної суспільної безпеки незаконного видобування корисних копалин місцевого значення (за допомогою вказівки на конкретний вартісний показник), законодавець чомусь не знайшов підстав для розв'язання аналогічної проблеми щодо корисних копалин загальнодержавного значення. До речі, цей саме недолік (фрагментарність) притаманний позиції М.В. Стельмаха, який висловлювався за доповнення ч. 2 ст. 240 КК положенням про незаконне видобування корисних копалин місцевого значення у великому розмірі (300 і більше НМДГ) [20, с. 326].

У ч. 2 оновленої редакції ст. 240 КК не встановлено, скільки саме корисних копалин загальнодержавного значення має незаконно видобути особа, щоб вчинене нею визнавалося злочином. Тобто формально під ознаки складу злочину, описаного в ч. 2 ст. 240 КК, і досі підпадає незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення будь-якої, навіть мінімальної вартості [21, с. 325]. Такий стан речей нагадує неприйнятну ситуацію зі ст. 197-1 КК, в якій відповідальність за самовільне зайняття «звичайної» земельної ділянки пов'язується із завданням значної шкоди, тоді як самовільне зайняття земельної ділянки з особливим правовим режимом визнається кримінально протиправним за будь-яких умов (незалежно від розміру шкоди) [22, с. 894; 23].

Звісно, правозастосувачі у подібних ситуаціях можуть і будуть посилались на ч. 2 ст. 11 КК, визнаючи діяння малозначними. Але нами вже відзначалось, що законодавча невизначеність із питання про мінімальний обсяг незаконно видобутих корисних копалин, по-перше, може призводити до різної оцінки юридично тотожних діянь, що є грубим порушенням принципу законності кримінально-правової кваліфікації, по-друге, є своєрідною «лазівкою» корупційного характеру для правоохоронних органів і суду, бо за бажання будь-яке кримінальне провадження можна закрити у зв'язку з визнанням діяння малозначним [10, с. 124–125, 429–433].

Крім того, з погляду системності кримінального закону незрозумілим залишається те, чому кримінальна відповідальність за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення (зокрема, бурштину – див. ч. 1 ст. 240-1 КК) має наставати незалежно від вартості видобутого і наслідків такого діяння, тоді як, наприклад, незаконна порубка лісу визнається кримінально протиправною лише за умови заподіяння такою поведінкою істотної шкоди, частково конкретизованої приміткою ст. 246 КК. Як матеріальні побудовані і склади, зокрема, к. пр., передбачених ст. 248 КК «Незаконне полювання» і ст. 249 КК «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промыслом».

Ще й таке. З урахуванням того, що незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення може розцінюватись як один із різновидів самовільного користування надрами, можна стверджувати, що склад адміністративного правопорушення «порушення права державної власності на надра» (ст. 47 КАП) охоплює собою ознаки кримінально протиправного видобування корисних копалин загальнодержавного значення. Виходить, що у розглядуваній частині між ст. 47 КАП і ст. 240 КК продовжує існувати колізія з усіма негативними наслідками, що з цього випливають.

Найбільш прикрою вважаємо ту обставину, що законодавець «проігнорував» позначену проблему, хоч на різних стадіях обговорення законопроекту пропонувалося щонайменше декілька шляхів її подолання, які загалом корелювалися з озвученими нами пропозиціями щодо закріплення як конструктивної ознаки складу аналізованого злочину мінімальної вартості видобутих корисних копалин загальнодержавного значення. По-перше, первісною редакцією законопроекту передбачалося, що кримінально протиправними маються визнаватися лише ті прояви незаконного видобування корисних копалин (причому як загальнодержавного, так і місцевого значення), які вчинені у значному розмірі. Недоліком цього варіанту було те, що в його межах пропонувалась диференційована відповідальність за вчинене у значному (як і великому та особливо великому) розмірі незаконне видобування корисних копалин, з одного боку, місцевого, та, з іншого, загальнодержавного значення. По-друге, народний депутат України А.П. Осадчук виступив за уніфікацію кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного і місцевого значення, яка в обох випадках мала: а) наставати лише за дії, вчинені у значному розмірі (проектowana ч. 2 (хоч спочатку парламентарій висловлювався за вказівку на ці діяння у ч. 1)) (критерій криміналізації); б) посилюватись у випадку вчинення дій у великому розмірі (проектowana ч. 3) (критерій диференціації).

Однак викладені резонні пропозиції в підсумку були відхилені з тим «серйозним» обґрунтуванням, що чинною редакцією ст. 240 КК встановлено відповідальність за видобування корисних копалин загальнодержавного значення у будь-якому розмірі, а тому всі пропозиції (зокрема, щодо виключення вказівки на «значний розмір»)… мають бути спрямовані на збереження цієї норми.

Цікаво, що А.О. Вірт також писала про необхідність диференціації кримінальної відповідальності за вчинення незаконного поведіння з корисними копалинами державного і місцевого значення у великих та особливо великих розмірах. Однак у проєктованій цією авторкою редакції ст. 240-1 КК «Незаконне поведіння з корисними копалинами загальнодержавного значення», по-перше, фігурують корисні копалини лише загальнодержавного значення, по-друге, посилення відповідальності за вказані дії (залежно від розміру видобутого) пов'язується виключно з їхнім вчиненням у значних розмірах [16, с. 169–171]. Крім того, у тексті проєктованої заборони не знаходить реалізації ідея А.О. Вірт зробити кваліфікованим складом злочину, передбаченого ст. 240-1 КК, незаконне поведіння з бурштином [16, с. 10] (оцінка слушності такої пропозиції – тема окремої розмови).

Врешті-решт Комітетом ВРУ з питань правоохоронної діяльності на голосування був винесений інший, найбільш невдалий варіант відповідного законопроекту, ухвалений як Закон від 15 липня 2021 р. Пояснимо свою думку.

По-перше, незважаючи на перестороги науковців, а також зауваження парламентських експертів, було закріплено різні критерії кримінальної протиправності незаконного видобування корисних копалин місцевого (лише у значному розмірі) і загальнодержавного значення (незалежно від розміру (вартості)). Складно не погодитись із фахівцями ГНЕУ Апарату ВРУ, які, піддаючи критиці законопроект, зауважували, що побачити різницю між суспільною небезпекою, наприклад, незаконного

видобування суглинку вартістю, що у 100 разів перевищує НМДГ, і суспільною небезпекою незаконного видобування торфу такої ж самої вартості вкрай складно. Крім того, один і той же вид корисної копалини в одному випадку може бути визнаний корисною копалиною загальнодержавного значення, а в іншому – корисною копалиною місцевого значення.

Усю нелогічність ситуації, яка стала результатом ухвалення Закону від 15 липня 2021 р., можна продемонструвати на прикладі незаконного видобування піску, віднесення якого, як і деяких інших корисних копалин, до категорії місцевого або загальнодержавного значення залежить виключно від рішення Державної комісії по запасах корисних копалин. Виходить, що кваліфікація незаконного видобування піску залежатиме лише від наявності/відсутності такого рішення: якщо подібне рішення існує (наприклад, про віднесення родовища до числа родовищ неметалічних вогнетривких сировин), то такі дії мають отримувати кримінально-правову оцінку з посиланням на ч. 2 ст. 240 КК незалежно від вартості видобутого; у протилежному випадку (наприклад, за наявності рішення про віднесення родовища до числа піщано-гравійної сировини) кримінальна відповідальність за аналогічні дії наставатиме лише за умови видобування того ж піску у значному (великому) розмірі (ч. 1 або ч. 2 ст. 240 КК, відповідно).

По-друге, попри «власницький» характер антисуспільної спрямованості досліджуваного посягання, наявність у ст. 240 КК чотирьох частин, згадані пропозиції науковців і запроваджену Законом від 15 липня 2021 р. градацію відповідальності за незаконне видобування корисних копалин місцевого значення залежно від розміру (значного та великого), оновлена редакція ст. 240 КК не передбачає диференціації відповідальності за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення залежно від розміру (вартості) видобутого. Відсутність в оновленій ст. 240 КК кваліфікуючих ознак, пов'язаних із вартістю таких незаконно видобутих корисних копалин, – серйозний недолік цієї кримінально-правової заборони.

Завершуючи характеристику змін, пов'язаних із предметом аналізованого злочину, не можемо не звернути увагу і на вкрай невдалий спосіб викладення примітки, формулювання якої виступає черговою ілюстрацією нехтування елементарних правил законодавчої техніки. Замість того, щоб один раз вказати на незаконне видобування корисних копалин місцевого значення й конкретизувати, що воно вважається вчиненим у значному розмірі, якщо їх вартість у 30 і більше разів перевищує НМДГ, а у великому – якщо їх вартість у 100 і більше разів перевищує НМДГ, законодавець у примітці ст. 240 КК двічі використав формулювання «незаконне видобування корисних копалин місцевого значення», тим самим не лише невиправдано збільшивши текст кримінального закону, а й ускладнивши його сприйняття.

Проведене дослідження дозволяє зробити **висновок** про змістовну неоднозначність запроваджених на підставі Закону від 15 липня 2021 р. змін, яких зазнала ст. 240 КК. Заслугують схвальної оцінки: 1) узгоджене з регулятивним законодавством уточнення назви цієї статті КК, яка наразі має такий вигляд: «Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин»; 2) соціальна обумовлена криміналізація незаконного видобування корисних копалин місцевого значення у значному розмірі. Водночас серйозними недоліками оновленої редакції ст. 240 КК є підстави

визнати: 1) невизначеність з питання про мінімальну вартість незаконно видобутих корисних копалин загальнодержавного значення для визнання діяння кримінально протиправним; 2) закріплення різних критеріїв кримінальної протиправності незаконного видобування корисних копалин місцевого і загальнодержавного значення; 3) відсутність диференціації кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення залежно від розміру (вартості) видобутого.

З приводу зміни редакції ст. 289 КК «Незаконне заволодіння транспортним засобом» ми раніше констатували, що ситуація з удосконаленням КК наразі не ґрунтується на таких складових якісній законотворчості, як наукові знання, правова культура і законодавча техніка. Епоха законодавчого невігластва триває, а прірва між законотворчістю і кримінально-правовою наукою, представники якої до законопроектної роботи якщо і залучаються, то спорадично і на волонтерських засадах, зростає [24, с. 285]. На жаль, сказане повною мірою стосується й оновлення ст. 240 КК на підставі Закону від 15 липня 2021 р.

Література:

- Криминологія : підручник / Б. М. Головкін, В. В. Голіна, О. В. Лисодед та ін. ; за заг. ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2020. 384 с.
- Науково-практичний коментар Кодексу України про надра / Г. І. Балюк, О. В. Бевз, Ю. Л. Власенко та ін. ; за ред. Г. І. Балюк. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 326 с.
- Крупка Я. А., Кралюк М. О., Костенко Т. В., Зав'ялова О. Л. Злочини в сфері охорони та раціонального використання надр: досудове розслідування, судова експертиза. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2021. № 3. С. 87–99.
- Кірін Р. Правовий режим корисних копалин місцевого значення: генеза, проблема, перспективи. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 7. С. 46–50.
- Лисяк О. І. Правовий аналіз проблем надрокористування в Україні. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО»*. 2021. Вип. 33. С. 46–51.
- Нетеса Н. В. Кримінальна відповідальність за порушення правил охорони або використання надр : монографія. Харків : Право, 2013. 304 с.
- Зарічанський Б., Борисенко О. Особливості кримінально-правової протидії порушенням правил охорони та використання надр. *Вісник прокуратури*. 2018. № 7. С. 54–61.
- Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (актуальна практика). Рішення, внесені до ЄДРСР за березень 2021 року. 73 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_KKS_03_2021.pdf (дата звернення: 10.02.2022).
- Злочини проти довкілля: кримінально-правова характеристика: практичний посібник / О. О. Дудоров, Д. В. Каменський, В. М. Комарницький, М. В. Комарницький, Р. О. Мовчан / за ред. О. О. Дудорова. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 616 с.
- Кримінальна відповідальність за незаконне видобування корисних копалин в Україні : монографія / О. О. Дудоров, М. В. Комарницький, Д. О. Калмиков ; за ред. О. О. Дудорова, В. М. Комарницького. Суми : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2016. 567 с.
- Сабитов Р. А. Общественная опасность как критерий криминализации. *Актуальные проблемы криминализации и декриминализации общественно опасных деяний*. Омск : Омская высшая школа МВД СССР. 1980. С. 17–28.
- Mykola I. Panov, Sergiy O. Kharytonov, Viktoriia V. Haltsova. Object of criminal offence: modern interpretations. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. Vol. 28. No. 4. P. 262–269.
- Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву. Москва : Государственное издательство юридической литературы, 1960. 229 с.
- Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.
- Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1360 с. С. 810.
- Вірт А. О. Кримінально-правова протидія злочинам, пов'язаним з незаконним використанням корисних копалин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2021. 210 с.
- Комарницький В. М., Комарницький М. В. Предмет незаконного видобування корисних копалин та проблеми вдосконалення його законодавчого визначення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 2. С. 103–111.
- Вознюк А. А. Актуальні питання кримінальної відповідальності за порушення правил охорони або використання надр. *Митна справа*. 2014. № 3(93). С. 301–302.
- Максименцев М. Г. Протидія злочинності у сфері надрокористування : монографія. Харків : Панов, 2019. 488 с.
- Стецьмах М. В. Проблема кваліфікації незаконного видобування корисних копалин місцевого значення. *Молодий вчений*. 2017. № 12. С. 323–327.
- Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: Злочини проти власності / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : ВД «Дакор», 2017. 448 с.
- Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія / передмова д-ра юрид. наук, проф., заслуженого діяча науки і техніки України О. О. Дудорова. Вінниця : ТОВ «Твори», 2020. 1152 с.
- Мовчан Р. О. Кваліфікуючі ознаки самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва: проблеми конструювання та шляхи вдосконалення законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 326–329.
- Дудоров О. О., Смельяненко В. В., Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за незаконне заволодіння транспортним засобом: аналіз законодавчих новел. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 277–286.

Dudorov O., Movchan R. Minerals as a subject of crime provided for in Article 240 of the Criminal Code of Ukraine: analysis of legislative novels

Summary. The research paper is devoted to the analysis of the provisions of the Law of Ukraine of July 15, 2021 “On Amendments to Certain Legislative Acts on Strengthening Liability for Illegal Mining”, based on which Article 240 of the Criminal Code of Ukraine has been reworded. Emphasis has been placed on clarifying the validity of such legislative novelty as criminalizing illegal extraction of minerals of local significance on a significant scale.

Provision on the correctness of the clarification of the name of the researched criminal law prohibition made by the legislator has been argued. It has been demonstrated that inclusion of the wording “as well as the illegal extraction of minerals of local importance in a significant amount” into part 1 of Article 240 of the Criminal Code should generally be regarded as criminalization. Its social conditionality has been proved.

It has been substantiated that legislative uncertainty on the issue of the minimum value of illegally extracted minerals of national importance for the recognition of this act as criminally illegal is a serious shortcoming of the updated version of Art. 240 of the Criminal Code, since it: 1) may lead to different assessments of legally identical acts, which is a gross violation of the principle of legality of criminal qualification; 2) serves as a kind of corruption “loophole” for law enforcement officers; 3) violates requirement of systematic criminal law in terms of establishing regulatory grounds for liability for criminal offenses against the environment; 4) means continued

existence of a conflict between Art. 240 of the Criminal Code and Art. 47 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses “Violation of state ownership right to subsoil”. It has been found that the following needs negative assessment: 1) consolidation of various criteria of criminal illegality of illegal mining of local (only significant) and national importance; 2) lack of criminal differentiation of liability for illegal extraction of minerals of national importance depending on the size (value) of the extracted objects.

Key words: minerals, subject of crime, illegal mining, criminalization, differentiation of criminal liability.